

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-150>

УДК 336.7

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ КООРДИНАТИ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

SOCIAL AND ECONOMIC COORDINATES OF PRIVATE PENSION PROVISION IN UKRAINE

Вовк Євгеній Олександровичкандидат економічних наук,
Голова Правління ПрАТ «КУА АПФ «Куб»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6478-9491>**Бірюк Сергій Олексійович**кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних фінансів,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9078-626X>**Гречанинов Федір Вікторович**аспірант кафедри фінансів імені Віктора Федосова,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9750-6974>**Vovk Yevgenii**

KUA APF "KUB"

Biriuk Serhii, Grechaninov Fedir

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Стаття присвячена дослідженню проблематики функціонування недержавних пенсійних фондів в Україні. Виділено ключові фактори, які стримують розвиток недержавних пенсійних фондів в нашій державі. Серед іншого, акцентовано на питаннях фінансової грамотності та фінансової культури населення, як важливих чинниках розвитку недержавного пенсійного забезпечення. Розкрито місце та роль недержавних пенсійних фондів у інституційній структурі вітчизняного фінансового ринку. Проведено порівняльний аналіз кількісних показників діяльності недержавних пенсійних фондів з аналогічними показниками інших фінансових інституцій. Досліджено вплив макроекономічних факторів на функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення. Наголошується на необхідності реалізації покрокового сценарію активізації недержавного пенсійного забезпечення в Україні та популяризації недержавних пенсійних фондів у нашій державі.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, недержавне пенсійне забезпечення, пенсійна система, недержавний пенсійний фонд, пенсійні виплати, заощадження домогосподарств, інвестиції.

The article deals with the study of the issues related to the functioning of private pension funds in Ukraine. It highlights the key factors hindering private pension fund development in our country. Among other things, emphasis is placed on the issues of financial literacy and the financial culture of the population as important factors in the development of private pension provision. Special attention is paid to the social aspects of the functioning of the private pension system in Ukraine. It is noted that domestic politicians often exploit this issue, "absolving" the state of responsibility for the inadequate standard of living of elderly people. However, the experience of developed countries shows that private pension provision is aimed at solving different issues, and the state should address the key tasks in the pension sector. The article reveals the place and role of private pension funds within the institutional structure of the domestic financial market. A comparative analysis of quantitative indicators of private pension funds' activities is conducted in relation to similar indicators of other financial institutions. It is concluded that currently, private pension funds in Ukraine implement a rather conservative strategy in offering their services to individuals, which largely explains the lag of private pension funds behind other financial institutions. The impact of macroeconomic factors on the functioning of the private pension system is also explored. The necessity of implementing a step-by-step

scenario for activating private pension provision in Ukraine and promoting private pension funds in our country is emphasized. It is noted that the prospects for the development of private pension funds largely depend on the state's ability to create an appropriate institutional environment. Macroeconomic volatility significantly reduces the opportunities for the functioning of long-term resources in the national economy. Another important development direction is the digitalization of private pension funds' activities. In the post-war period, the state should fully implement the pension reform.

Keywords: pension provision, private pension provision, pension system, private pension fund, pension payments, household savings, investments.

Постановка проблеми. Пенсійне забезпечення – одна із найбільш гострих проблем українського економічного та соціального буття, навколо якої тривають багаторічні дискусії, які, втім, так і не відображені у реальних та дієвих зрушеннях у вирішенні цієї проблематики. Демографічні проблеми, фактична неспроможність держави вирішити проблеми забезпечення у старості для мільйонів співвітчизників, функціональна слабкість недержавних пенсійних фондів та компаній зі страхування життя (які надають фактично аналогічні послуги), насамкінець – недостатнє розуміння багатьма українцями важливості здійснення пенсійних накопичень поза межами солідарної системи в поєднанні з дисбалансами у формуванні заощаджень на рівні домогосподарств – все це і визначає актуальне місце недержавних пенсійних фондів в Україні. Відкрита агресія проти нашої держави нині дещо змістила акценти у розвитку фінансового господарства на користь завдань у сфері національної безпеки та оборони. Проте, відкласти на потім проблематику недержавного пенсійного забезпечення не варто, адже вирішення існуючих у цій сфері проблем є одним із наріжних каменів відбудови України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку пенсійної системи України аналізувалися в багатьох наукових працях. Зокрема, В. Смесова та Ю. Маценко виділяють ключові проблеми, що притаманні пенсійній системі України, та обґрунтовують цілий ряд заходів, спрямованих на їх вирішення [1]. Можна погодитися з цими вченими, що сформована нині пенсійна система України жодним чином не надає людині гарантій щодо забезпечення високого рівня виплат при досягненні пенсійного віку.

В науковій праці Р. Мірошника та К. Біської проведено порівняльний аналіз ефективності функціонування першого та третього рівнів пенсійної системи України в контексті удосконалення пенсійного страхування в нашій державі [2]. Виправлення існуючих негативних тенденцій у цій сфері, на думку зазначених авторів, треба пов'язувати з пропагуванням

та популяризацією пенсійного страхування, а також через формування передумов для роботи страхових компаній.

Соціальні питання та можливості дотримання соціальних стандартів за існуючого пенсійного законодавства також досить часто досліджуються у вітчизняній фаховій літературі [3]. Як справедливо зазначає В. Коваль, проблема соціальної справедливості та подолання дисбалансів у рівні пенсійного забезпечення між пенсіонерами, які виходили на пенсію в різні роки, характерна для усіх країн, де рівень інфляції вищий за 1–2 % річних.

В свою чергу, особливості функціонування недержавних пенсійних фондів детально висвітлені в працях Д. Леонова, який багато уваги приділяв теоретико-методичних та практичних аспектам розбудови третього рівня пенсійної системи в Україні [4–5]. Саме цей автор розробив цілий ряд рекомендацій, які з часом були імplementовані у спеціалізоване законодавство, яким регулюється діяльність недержавних пенсійних фондів в Україні.

В свою чергу, З. Мацук [6] досліджує ключові показники, що характеризують українські НПФ (насамперед, відкриті), та наводить рекомендації щодо вдосконалення практики управління пенсійними активами в Україні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Активна дискусія щодо функціонування недержавного пенсійного забезпечення у вітчизняній літературі виникає, як правило, в періоди, коли держава намагається вкотре реанімувати ідею запровадження другого рівня пенсійної системи. Більш активно аналізується проблематика першого рівня (солідарної системи), адже саме недоліки у цьому сегменті формують підґрунтя для зростання соціальної напруги в українському суспільстві. Проте, у повоєнному періоді Україна гостро потребуватиме довгострокових ресурсів, що дає змогу припустити зростання зацікавленості у розвитку НПФ в нашій державі. Відповідно, що вже зараз доцільно чітко ідентифікувати ключові засади розвитку вітчизняних недержавних пенсійних фондів.

Мета статті – детермінувати пріоритетні напрямки розвитку недержавних пенсійних фондів під час дії воєнного стану та у повоєнному періоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Абсолютна більшість кількісних показників переконливо свідчить про численні проблеми, які характерні третьому рівню пенсійної системи України. Так, на наступному рис. 1 зображено динаміку обсягу активів вітчизняних НПФ у 2015–2023 рр.

Дані рис. 1 є досить показовими з точки зору оцінки місця та ролі недержавних пенсійних фондів на вітчизняному фінансовому ринку і загалом в національній економіці. Так, за останні 9 років активи НПФ зросли з 1980,0 млн грн до 4889,8 млн грн. Тобто, абсолютний приріст становить 2909,8 млн грн, відносний 146,9 %. Проте, якщо врахувати вплив девальваційних чинників, ситуація виглядає не так привабливо – активи 2015 року на рівні 90,8 млн дол. США, активи 2023 року – 133,7 млн дол. США. В загальному підкреслимо, що якраз деструктивний вплив інфляційних та девальваційних ризиків суттєво обмежує зацікавленість у послугах недержавних пенсійних фондів.

Окрім того, треба зазначити, що фінансовий потенціал недержавних пенсійних фондів виглядає досить скромно на тлі розміру

активів інших небанківських фінансових інституцій (рис. 2).

З рис. 2 видно, що недержавні пенсійні фонди значно поступаються за показником активів інститутам спільного інвестування, фінансовим компаніям та страховим компаніям, випереджаючи при цьому ломбарди та кредитні спілки. Порівнюючи фінансовий потенціал НПФ з аналогічними показниками інших небанківських фінансових інституцій, треба виходити як з різниці в природі їх фінансових операцій та послуг, так і з певних передумов розвитку, які склалися у національній економіці України. В цьому контексті насамперед привертає увагу стан розвитку ринку страхування життя, адже він є одним із індикаторів зацікавленості громадян держави у здійсненні довгострокових заощаджень. Варто визнати, що і страховий ринок України в цілому, і сегмент страхування життя перебувають в тривалій стагнації. І такі тенденції виникли ще до початку відкритої агресії проти України у лютому 2022 року. Так, станом на початок 2024 року в Україні функціонувало лише 12 компаній страхування життя, за 2023 рік надійшло валових страхових премій на суму 5164,0 млн грн, які між різними видами страхування розподілені наступним чином (рис. 3).

Оцінюючи дані рис. 3, варто зважати ще на один факт – за договорами страхування

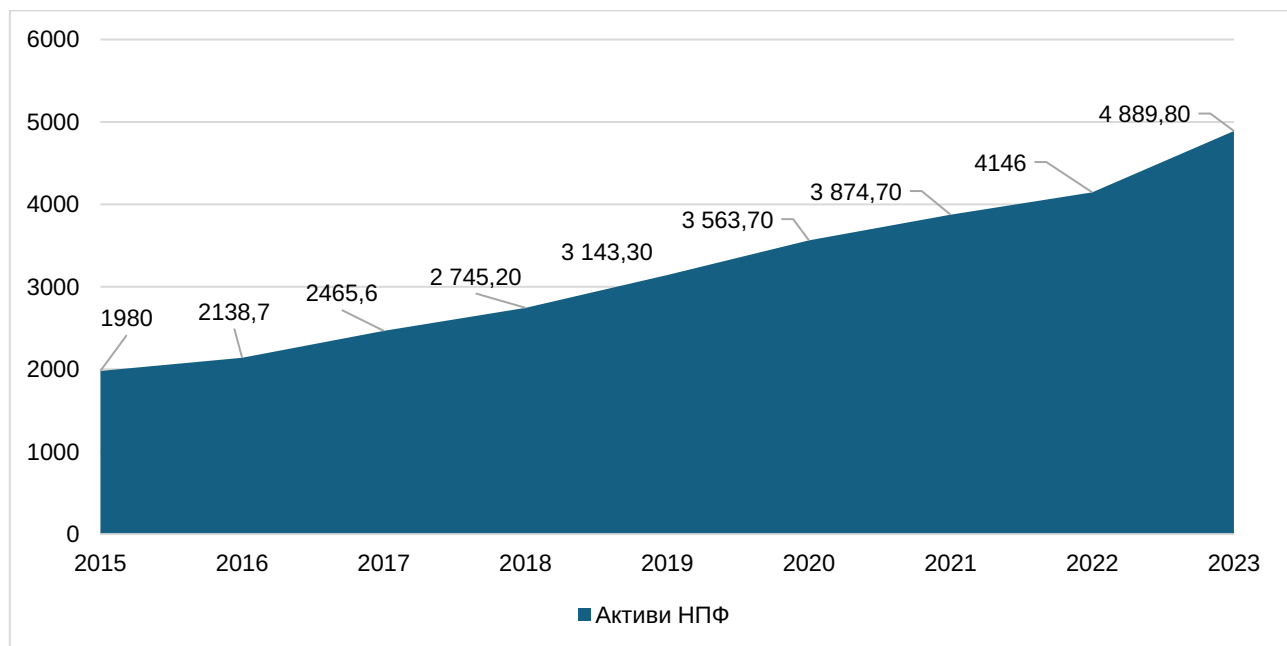

Рис. 1. Динаміка вартості активів недержавних пенсійних фондів в Україні у 2015–2023 рр., млн грн

Джерело: складено авторами за [7]

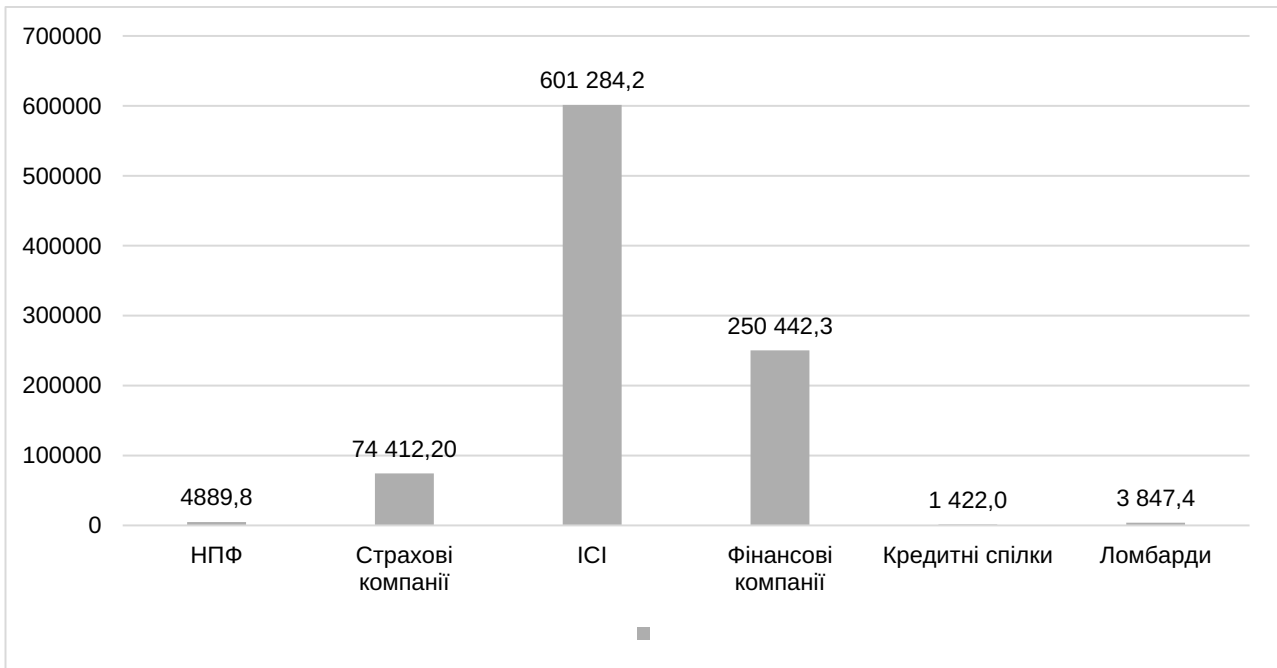

Рис. 2. Динаміка вартості активів небанківських фінансових інституцій в Україні станом на кінець 2023 р., млн грн

Джерело: складено авторами за [7–9]

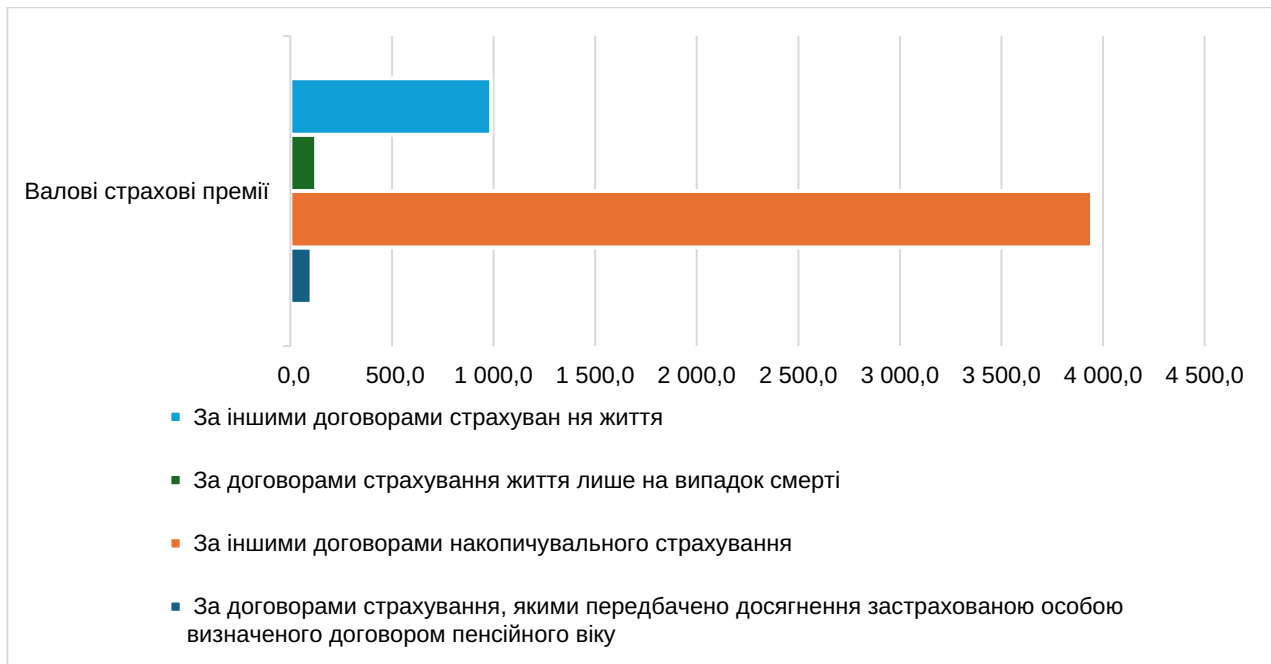

Рис. 3. Розподіл валових страхових премій зі страхування життя у 2023 році за різними видами договорів, млн грн

Джерело: складено авторами за [9]

довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника недержавного пенсійного фонду не було надходжень страхових премій, за договорами страхування,

якими передбачено досягнення застрахованою особою визначеного договором пенсійного віку надійшло лише 105 млн. грн. валових страхових премій. Фактично, тенденції

у сфері недержавного пенсійного забезпечення та страхування життя дають можливість зробити висновок, що сформована в Україні фінансова культура та, відповідно, існуючі стереотипи фінансової поведінки не сприяють інституціоналізації довгострокових заощаджень домогосподарств через пенсійні внески НПФ та/або укладання договорів страхування життя. В цьому ж контексті варто розглядати тенденцію до «корпоратизації» сегменту недержавних пенсійних фондів, яка виявляється через суттєве переважання внесків від юридичних осіб над внесками від фізичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Так, у 2023 році пенсійні внески юридичних осіб становили 79,3 % від загального обсягу пенсійних внесків (рис. 4).

Проте, варто відзначити і певну позитивну тенденцію, яка виявляється у тому, що у 2023 році приріст пенсійних внесків від фізичних осіб (21,7 %) був вищим у порівнянні з аналогічним показником для юридичних осіб (5,0 %). Певно мірою це свідчить про зростання зацікавленості населення у самостійній взаємодії з системою недержавного пенсійного забезпечення. За певного рівня розвитку НПФ вважаються надійним та ефективним джерелом довгостроково інвестування в національну економіку. Зрозуміло, що невеликий обсяг активів НПФ в Україні не дає змоги ідентифікувати їх в такій ролі, а дефіцит надійних та ліквідних фінансових інструментів

визначає особливу інвестиційну стратегію в Україні. Зокрема, 49,4 % активів розміщено в державні цінні папери, ще 43,0 % – на вкладних (депозитних) рахунках банків [7]. Априорі недержавним пенсійним фондам притаманна консервативна інвестиційна стратегія, проте ситуація, коли більше 40 % активів вкладені у депозитні рахунки виглядає щонайменше суперечливо.

Щодо соціальної ролі недержавних пенсійних фондів в Україні то вона з цілого ряду причин лише формується, адже важко розраховувати на суттєвий вплив в умовах, коли загальна кількість вкладників становить 886,3 тис. осіб, а кількість вкладників, що отримують пенсійні виплати – 93,8 тис. осіб.

Зауважимо, що нині в наукових колах триває дискусія щодо функцій та завдань недержавних пенсійних фондів. Вже у згадуваній тут роботі З. Мацук виділяють три ключових функції – накопичувальну, інвестиційну, конкурентну [6]. Але треба визнати, що ефективне функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення дає змогу опосередковано вирішити і певні соціальні завдання. По-перше, недержавні пенсійні фонди за рахунок пенсійних виплат збільшують доходи домогосподарств та, відповідно, допомагають вирішити проблему забезпечення людей в старості. По-друге, в Україні недержавні пенсійні фонди за умови реалізації виваженої

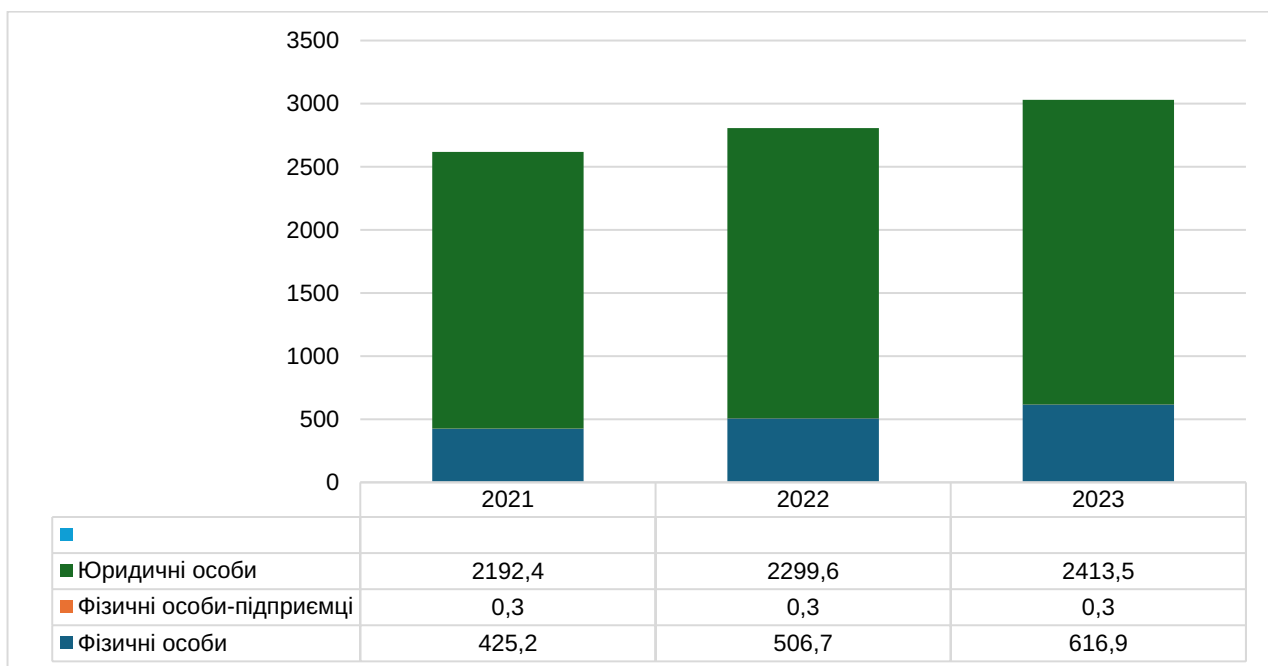

Рис. 4. Пенсійні внески за категоріями вкладників 2021–2023 рр., млн грн

Джерело: складено авторами за [7]

комунікації з вкладниками можуть стати своєрідними центрами поширення фінансових знань в українському суспільстві. По-третє, саме недержавні пенсійні фонди можуть стати базовою платформою для практичної реалізації концепції соціально відповідального інвестування.

Висновки. На сьогодні ні за своїм економічним статусом, ні за впливом на соціальну сферу вітчизняні недержавні пенсійні фонди не відіграють значної ролі. Проте в перспективі НПФ в Україні можуть і повинні стати ефективними інституціями, які забезпечуватимуть національну економіку довгостроковими інвестиційними ресурсами, а також опосередковано стимулюватимуть соціальний розвиток. Проте, така траєкторія їх розвитку можлива виключно за умови реалізації державою та бізнесом кількох важливих кроків.

Насамперед, мова має йти про повноцінну реалізацію пенсійної реформи, зволікання з якою є першопричиною багатьох негараздів у пенсійній системі України. Важливо також досягти максимальної концентрації зусиль для підвищення фінансової грамотності, фінансової культури, що, відповідно, радикально змінить і фінансову поведінку домогосподарств. Окреме питання, інструментарний розвиток фінансового ринку, що сформує передумови для ефективного управління пенсійними активами. Функціонування НПФ в Україні може також сприяти і соціальному розвитку держави – як своєрідних центрів поширення фінансової інформації, через соціально відповідальне інвестування (тут варто переглянути існуючі нормативи інвестування пенсійних активів), і, очевидно, через збільшення доходів людей пенсійного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Смесова В., Маценко Ю. Проблеми пенсійної реформи в Україні. *Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення*: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 3 листопада 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. 462 с.
2. Мірошник Р., Біська К. Проблеми впровадження пенсійного страхування в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. № 48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-58>.
3. Коваль В. Справедливість у солідарній пенсійній системі. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-05/az_pens_sistema04062024.pdf
4. Леонов Д. Вплив державного регулювання на розвиток недержавних пенсійних фондів в Україні. *Світ фінансів*. 2019. Вип. 3. С. 165–178.
5. Леонов Д. Реорганізація та ліквідація недержавних пенсійних фондів: зарубіжний досвід і можливості його імплементації в Україні. *Економіст*. 2014. № 9. С. 22–24.
6. Мацук З. Недержавні пенсійні фонди: прагматика та проблематика діяльності в Україні. *Вісник економіки*. 2021. Вип. 3. С. 41–52.
7. Аналітичні дані щодо ринку накопичувального пенсійного забезпечення. *Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку*. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/#tab-5>
8. Квартальні та річні огляди ринку. *Українська асоціація інвестиційного бізнесу*. URL: <https://www.uaib.com.ua/analituai/publ-ici-quart?page=2>
9. Наглядова статистика. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist>

REFERENCES:

1. Smiesova V., Matsenko Yu. (2017) Problemy pensiinoi reformy v Ukraini [Problems of pension reform in Ukraine]. *Napriamy rozvytku nauky trudovoho prava ta prava sotsialnoho zabezpechennia*. Materialy VI Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Kharkiv: KhNUVS, 462 p.
2. Miroshnyk R., Biska, K. (2023) Problemy vprovadzhenia pensiinoho strakhuvannia v Ukraini [Problems of implementing pension insurance in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no 48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-58>
3. Koval V. (2024) Spravedlyvist u solidarnii pensiinii systemi [Justice in the solidarity pension system]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. Available at: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-05/az_pens_sistema04062024.pdf
4. Leonov D. (2019) Vplyv derzhavnogo rehuliuвання na rozvytok nederzhavnykh pensiinykh fondiv v Ukraini [The influence of state regulation on the development of non-state pension funds in Ukraine]. *Svit finansiv*, vol. 3, pp. 165–178.

5. Leonov D. (2014) Reorhanizatsiia ta likvidatsiia nederzhavnykh pensiinykh fondiv: zarubizhnyi dosvid i mozhlyvosti yoho implementatsii v Ukraini [Reorganization and liquidation of non-state pension funds: foreign experience and possibilities of its implementation in Ukraine]. *Ekonomist*, vol. 9, pp. 22–24.
6. Matsuk Z. (2021) Nederzhavni pensiini fondy: prahmatyka ta problematyka diialnosti v Ukraini [Non-state pension funds: pragmatics and problems of activity in Ukraine]. *Visnyk ekonomiky*, vol. 3, pp. 41–52.
7. Analitychni dani shchodo rynku nakopychualnoho pensiinoho zabezpechennia [Analytical data on the accumulative pension market.]. Natsionalna komisiia z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku. Available at: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/#tab-5>
8. Kvartalni ta richni ohliady rynku [Quarterly and annual market reviews]. *Ukrainska asotsiatsiia investytsiinoho biznesu*. Available at: <https://www.uaib.com.ua/analituaib/publ-ici-quart?page=2>
9. Nahliadova statystyka [Supervisory statistics]. Natsionalnyi bank Ukrainy. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist>